

МИКОЛА ГРИЦАК ЯК ЛЮДИНА І НЕВТОМНИЙ ЗБИРАЧ МОВНИХ СКАРБІВ КРАЯН

Анотація. У статті йдеться про надзвичайно працювиту, добру і скромну людину – збирача мовних скарбів краян Миколу Грицака, відомого лексикографа, закоханого у лексику і семантику чарівних слів.

Ключові слова: лексика, лексикограф, семантика, чарівні слова.

Summary. The article deals with well-known Transcarpathian lexicographer, collector of folk language treasures Mykola Hrytsak who for 55 years of his life have collected and put on cards near million words together with their phonetic and morphological variants. The author of the present article in 1970 published the research article on Hungarisms in the names of housing and its parts in the dialects of Transcarpathia. Mykola Hrytsak liked the article and brought the author 11 page material on traditional names. We have compiled them and now give in the form of the article by M. Hrytsak.

Key words: vocabulary, lexicographer, semantics, treasure words.

Уже скоро 30 років як пішов із життя Микола Андрійович Грицак, напрочуд працювита, добра, скромна і мовчазна людина. Микола Грицак – невтомний збирач мовних скарбів краян. Все своє світло життя присвятив збиранню лексичного і семантичного багатства свого рідного краю. Спочатку записував від дорогої йому матері, потім від людей його рідного села Росішки Рахівського району, потім пішки ходив по Рахівському, а пізніше і по інших районах, а в 1962 році перейшов на викладацьку роботу на кафедру української мови Ужгородського державного університету.

Це була прекрасна нагода поповнити свій матеріал до словника. На українському відділенні навчалося чимало студентів з різних сіл і міст Закарпаття, він їх опитував, збирав від них слова, уточняв окремі з них і цікавився їх семантикою. Збирав він цей матеріал від викладачів філологічного факультету у першу чергу, а потім і інших факультетів. Багато слів він зібрав і від своїх колег – викладачів кафедри української мови, включаючи і мене.

Я майже чотири роки працював разом з ним на цій же кафедрі, і ми дуже часто зустрічалися і вели розмову на різноманітні теми, але основною серед них завжди був словник, лексичне мовне багатство його рідного краю. Багато слів він записав і від мене, з моїх праць і особливо цікавився словами-мадяризмами. Сам цією мовою не володів і тому для з'ясування того чи іншого зібраного і записаного ним слова, значення якого не знав, запитував мене, чи немає такого слова в угорській мові. З 1966 року коли я вже перейшов з кафедри української мови на посаду завідувача кафедри угорської мови та літератури, він майже щодня заходив до мене у кабінет, і не тільки запитував про слова, але й відкрито розповідав про те, що на кафедрі, де ми разом працювати, не насмілювався. Він дуже чекав підтримки, щодо редагування та видання свого словника. Він навіть згоден був об'єднати свій словник з словником Івана Панькевича (хоч останній значно менший), бо надіявся, що у Словаччині такий

об'єднаний словник вийде у світ. Розповідав і про інші речі, про які зараз говорити не буду, але червоною ниткою завжди був на першому місці словник.

Будучи дуже скромним, і не впевненим у тому, чи словник вийде ще за його життя, чекав допомоги, щоб на підставі виконаної величезної праці ми йому допомогли описати цей словник у вигляді кандидатської дисертації, бо це дало б йому змогу закріпитися на кафедрі. На жаль, такої допомоги він не отримав, більше того, у 1972 році його було звільнено з роботи через скорочення викладацьких штатів.

Я глибоко переконаний, що йому недостатньо було приділено уваги під час роботи в університеті. Можливо, потрібно було створити з наших молодих викладачів мовознавчих кафедр, підключивши і кращих студентів-випускників, наукову групу, яка б допомагала Миколі Андрійовичу у його важкій роботі над словником та у підготовці матеріалів для кандидатської роботи. Для прикладу можу навести такого ж збирача народної мудрості з Румунії Ласло Мурадина. Він протягом 55 років зібрав величезний матеріал в угорських говірках Румунії, де угорців проживає близько 2 мільйони людей, але не знав, що з тим далі робити, бо не мав відповідної теоретичної підготовки. Йому допомогли молоді науковці Угорської Республіки, зокрема у Будапештському Університеті ім. Етвеша Лоранда була створена наукова група у кількості 7 чоловік, що складалася з молодих викладачів мовознавчих кафедр. Ця група ознайомила із привезеними туди матеріалами – це фактично картки у ящиках, як це було і у Миколу Андрійовича. Протягом кількох років вони опрацювали цей матеріал, і вже на сьогодні видали 9 томів (із 11) „Атласу угорських говорів Румунії”. Кожен том Атласу охоплює 300 лінгвістичних карт (лексичних, фонетичних і морфологічних). А тепер ця ж група готує кількатомний словник угорських говорів Румунії. Обидві ці кількатомні праці видаються за авторством Ласло Мурадина, де нижче на титульній сторінці вказано, хто цей матеріал системати-

зував і опрацював. Ось це є належна допомога авторів, яка не тільки збагатила мовознавство, але й принесла повагу і славу і тим, хто йому допомагав.

Думаючи зараз про допомогу Миколі Грицаку, приходжу до висновку, що ми б таку величезну роботу без відповідного фінансування зробити не могли. Адже ж його матеріал нараховував близько мільйона карток. У той же час йому можна було надати відповідну консультацію щодо написання солідної розвідки про цей словник, його структуру, опрацювання словникових статей, висновків, і це дало б йому змогу цю роботу представити у вигляді кандидатської дисертації. Він і сам уже багато зробив, адже ж, за його словами, він уже видрукував 7 томів цього словника на перші три літери. Зараз матеріали словника знаходяться у відділі діалектології Інституту української мови НАН України, і його працівники заявили, що при укладанні його буде понад 200 000 реєстрованих слів, не враховуючи велике багатство їх варіантів (фонетичних, морфологічних та семантичних) [1: 121].

Можна тільки уявити собі, який це величезний труд для одного збирача-лексикографа. Це могла зробити тільки така людина, яка любить свій край, своїх краян і їхню живу розмовну мову [2].

Художньо-документальну повість про Миколу Грицака написав відомий закарпатський письменник, лауреат премій ім. Федора Потушняка та Олександра Духновича Володимир Фединишинець, який відзначив: „Цю людину, гуцула з походження, мовчки усі називають народним академіком, мільонером у переносному розумінні слова. Його багатство – це багатство матеріної мови-бесіди, яке він, син, вирішив передати у спадок нащадкам і в такій формі, аби вони не затерлися на життєвих шляхах, не розгубилося у віках. Наймення цієї дивної людини-багача – Микола Андрійович Грицак” [3: 3].

Приводом для написання цієї статті є зустріч з Миколою Андрійовичем, який у 1970 році прийшов

до мене додому (він і до цього бував у мене дома) і сказав мені, що б я не сердився, що він мене турбує дома, але він прочитав мою статтю, яка тільки що вийшла з друку, в якій я пишу про мадяризми у назвах житла та його складових частин [4: 120–131]. Він сказав: «Мені дуже сподобалась ваша стаття, в якій ви не тільки називаєте мадяризми у назвах житла та його складових частин, але відзначаєте і те, що наша традиційна лексика житла досить багата і наводите ряд прикладів. Я всі ці традиційні слова прочитав, але побачив, що у мене їх набагато більше. Тому я приніс цей список слів». Зрозуміло, що я щиро подякував Миколі Андрійовичу, і сказав, що я писав цю статтю про мадяризми, які вживаються у назвах житла та його складових частин і не ставив собі за мету навести всі приклади з нашої рідної мови. Микола Андрійович послухав і сказав, що у нього є кілька екземплярів цього матеріалу і він від душі залишає мені цей примірник, з надією, що якщо мені цей матеріал зараз не потрібен, то, можливо, колись він пригодиться. Так, цей матеріал через 38 років мені пригодився, тепер, коли вже його у живих немає. Але живе його робота, живі і його листки, які я тримаю у руках, і відчуваю міцний дух, щирість і доброту цієї людини, бажання допомогти кожному, хто біля нього. Після цього ми тут же оглянули цей матеріал, і він попросив мене до окремих мадяризмів, що він зібрав, дати угорський відповідник (копію п'ятої сторінки оригіналу подаємо у кінці статті).

Переданий мені матеріал – назви житла і його складових частин ми упорядкували і хочемо зробити його доступним через 38 років для широкого кола науковців – діалектологів і читачів у цілому. Це я вважаю своїм обов'язком. Нижче подаємо упорядкований нами текст у вигляді посмертної, останньої наукової статті Миколи Грицака.

Література

1. Гриценко П.Ю. Грицак Микола Андрійович // Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. – К., 2004.
2. Дзензелівський Й.О. Словникар з Росішки. – Тиса. – 1993. – № 1–2.
3. Фединишинець В.С. Кожному русинові – по слову, або гуцул мільонер: Худ. докум. повість про Миколу Грицака. – Ужгород, 1997.
4. Лизанець П.М. До питання про мадяризми в українських говорах Закарпаття (На матеріалі назв житла, його складових частин та різних господарських будівель) // Слов'янсько-угорські міжмовні та літературні зв'язки: (Наук.-тем. зб.) / Редкол. П.М. Лизанець (відп. ред.) та інші. – Ужгород, 1970.

М. А. Грицак

Лексика, пов'язана із житлом

I. Назви для селянської садиби – хати разом з господарськими будівлями та городом

A Загальні назви хати з городом та будівлями

1. Назви садиби: обист'а, обьц'а, убіс'ца, обісц'е^и; обшар'а, обшар'и; поміст'а, помісц'а, поміст'и, помісц'и; посідок; газдівство, газдуство; телек; фун-

дош, фундуш; двір, задвір'а, надодвір'а; пригорда, пригорд'а, парцела;

2. Назви для групи хат: постріш; обшарок;

3. Назви для місця, де були будинки: хатнишче, хьжжнишче; хл'івнишче; колибнишче, оборожнишче.

А. Житлові будинки

4. Назва будинків за призначенням: будинок, будівля, дім; хата, хижа, хыжа; двір, палата; колиба, салаш, пастир'ка; болган, земл'анка;
  5. Експресивні назви для житлових будинків: куча, кучалл'ув, кучалув; пустин'а; пйало.
- Б. Господарські будинки для тварин*
6. Для великої рогатої худоби і коней: хл'ів, кл'івча, кл'івци; стайна; маштал'н'а; штал'ів, шталу; стіло, стойало; почомпи;
  7. Для свиней (свинарник): куча, куч'и, куш'а; кутиц'; хл'івци, хл'івча, хл'івш'а; кл'івци, кл'івча; свининец, свинар'ка;
  8. Для овець: зимівка; стайа; кошара, окіл;
  9. Для малят (телят, ягнят, козенят): царок, оцарок; привйазн'а, привйазн';
  10. Для запліднення (покриття) великої рогатої худоби і коней: гоничник;
  11. Для курей: курник, курешилник; сідало;
  12. Для голубів: голубник;
  13. Для бджіл: пчілник, пчолинец, пчолинок; пасіка; дуплак, борт'ак, вулик, кымак, кошара, кошар, кош
  14. Підвал: пивниц'а, пивниц'а; йама, йамка; рупа, рупка;
  15. Клуня: чур', ч'ур; стодола;
  16. Навіс для дров: шопа, шопка; дриварн'а, дриварниц'а;
  17. Для зберігання сіна, соломи: оборіг, оборог; сінашів, сінашовба; пелевн'а, пелевник;
  18. Назви прибудованих будиночків до основних (хати, хліва): за-хатина; газобва, газуба, загуба;
  19. Для зберігання с.г. реманенту: возарн'а; колишн'а.

II. Назви будинків за матеріалом, з якого збудовані

А. Стіни дерев'яних будинків

1. З дубового дерева: дубівка, дубука; дубл'янка;
2. З букового дерева: буківка, букука; букова хата (хижа), хыжа з бучка;
3. З тополевого дерева: топол'івка; тополева хата (хыжа);
4. З хвойного дерева: смереківка; йалинівка; йалова хата, лерова хата, соснова хата;
5. Сплетена з пруття: плет'ір

Б. Стіни мурованих будинків

1. Загальна назва: мурованка;
2. З каменю: камінниц'а, камінник; хата з камен'у;
3. З цегли: тигл'янка; хата з тигли;
4. З саману: вальківка; з вал'ів, вал'кова хыжа;
5. Бита з землі: набит'анка; хата (хыжа) з глини;

III. Назви частини хати

А. Дерев'яна хата

1. Будматеріали: дерево; бервено; сал'; брус; плитиц'а; форшта; помалка; гамбалок; паланчина; стовп, стовпец; шаранец; сулак.
2. Назви дій будування: будувати хату (хижу), будуватися; правити хижу; класти хижу; рубити хату;

струбити; довбати, пажити; припускати, припасувати, запажити; фуговати; запускати

3. План хати: коцка, хыжа на коцку; хижа на вінкил'; хыжа наповдуж;

4. Основа: фундамент, худамент; мур; цокил';

5. Стіни:

а/ загальні назви: струб, зруб; мур;

б/ окремі стіни: шчит; файермур; поперечка;

в/ частини труба: вугол; кут; закут; сугелет;

г/ вінок перших спідних палок: прот'іс, протес; підвалина; сподина; талпа;

д/ передостанній вінок балок: правило;

е/ останній вінок балок: вінец; стрішник;

6. Спосіб в'язання стін: у вугли; у кан'і; у замки; у шаранци.

7. Частини оформлених балок: капка (пага), пишчок, довбанка

А. Двері

1. Складові частини дверей: одвірок, вдвірок; каблук, очап, фіршток; поріг, поруг;

2. Шальовання: лада, ладичка; додвір'а, футро;

3. Частини кришки дверей: табла, завирниц'а; одничн'і двирі, двойн'і (задвілчасті') двері; вонкашн'і, хатн'і, сінн'і, комірн'і; прост'і, довбан'і, кручен'і, на очка;

4. Осі, на яких повертаються двері: бігун; цицира; панта; завіса а під неї кл'учка; запйатка; шарк

5. Замок: сл'іпий замок; засув, шчен'уки, кл'уч; вонкашн'ий замок; кл'амбра, ручка, кл'ука, кілінч, западка; рідлик, рігл'а, кл'уч, шілт; плиговий замок (задовбаний у двері): плигов; зашчіпка, зашч'анка, рігил' зарігл'овати; колодиц'а.

Б. Вікно

1. загальні назви: вікно (вукно); оболок, воболок, гоболок; облак, воблак, облок, воблок; въз'ур, възур, в'оз'ур, уз'ур, вузор (вузур);

2. складові частини вікна: футро; рамена, рами, оберва; вічко, в'учко, вучко, учко, ўчко, очко; затвертка, дверц'і; вінглики, завіски; зашчіпка, крутелик, веркл'ужок;

В. Вокоблок

Сл'іпий воболок

Г. Мачкаловка

Д. Файермур

Е. Двирі на пуд

IV. Назви приміщень

1. Загальні назви приміщень: дупле, дупл'а; переруб, перерубка; кл'іт', хата, хижа (хыжа); цімр'а;

А. Кімната

2. Загальні назви кімнати: хата; хижа (хыжа);

3. Назви за розміщенням кімнат: передн'а хата (хижа); задн'а хата (хижа);

4. Зневажливі назви на кімнату: буждигарн'а, буздигарн'а; возарн'а, вазарн'а; бухн'а, ледузн'а;

5. За відсутністю димохода: курн'анка, димн'анка;

Б. Сіни: сіни, с'іны, прикл'ат'

В. Комора: комора; кл'іт', кл'іти; шпайз;

Г. Ванна: купалн'а, купал'н'а;
Д. Крильце (веранда): веранда; ганок; торназа, торнац, турнац, стурнац; шатра; пітвар'; пудхижа, пудхижина;
Е. Призьба: приспа; пудугол, пудхижа; лавички; торнашчик;
Є. Сходи: гарадичі.

V. Покрівля дерев'яних і мурованих будинків

1. Будматеріали для покрівель

- 1. Дерев'яні:* драниц'а, дранка, дрант'а; шингла, шынгла; піки; дошки;
- 2. Солом'яні:* солома; околоті, жупы; китиц'і, снопики; стережійа;
- 3. Черепичні:* череп; валувчики;
- 4. Залізні:* бл'аха, плийх; бадого, бадог;
- 5. Шиферні:* етерн'іт, етерник, етерка; сійен'іт;
- 6. Цвяхи:*
а/ загальні назви: гвізд, гвўзд, гвузд, звїзд, двїзд, клиниц';
б/ спеціальні назви: л'ацевик, латувиц'; шингл'аник, шингловиц'; драничний, л'ай'ковий; шпарінг; сімцоловий.

2. Назви хат та дахів покриті різним матеріалом

- 1. Криті дранкою:* дошчанка, дошчаний дах; хата крита драниц'ами, хижа під дранков (дрант'ом); шингл'анка, хижа пуд шинглами;
- 2. Криті соломою:* солоmn'анка, солоmn'ана хата, хижа під соломов; хыжа крыта жупами, жуплена; хижа крыта китками;
- 3. Криті черепицею:* черепл'анка; черепл'ана хата; хижа пуд черепом;
- 4. Криті залізом:* бл'ахова хата; хижа пуд бл'ахов; хижа пуд бадогом;
- 5. Криті шифером:* етернітка; етерка; сійен'ітка; хижа пуд етерником.

VI. Складові частини покрівлі

- 1. Загальні назви:* дах; вир'х; покрівл'а; укрит'а, покрыт'а; стріха;
- 2. Крокви:* ріг, рўг, руг, роги, рогы; козел, козев, кізлі, кўзлы, кузлі, кузлы;
- 3. Додаткові крокви:* кобилка; коцур;
- 4. Перекладка на кроквах:* бантина, банта;
- 5. Підкладки під крокви:* підпора; шпирла; шпрайц; столец';
- 6. Лати:* лата; л'ац'а, л'аца, л'ац'и;
- 7. Система дрючків, якими прикріплюють солому на даху, щоб вітер не розносив:* кізлины, кізлин'а; калабины; кл'учины; павузы; рожен, очопини.
- 8. Частини даха:* перед; зад, плічі; причілок, шчит, файермур; стріха; гребін';

- 9. Види дахів:* круглий; фершелований; хромий; стрімкий, припл'уский, вінглевий;
- 10. Отвори в даху:* стрівки; димн'ар';
- 11. Водостічні труби:* жолобина, жолобниц'а; чоторн'а, чоторна, читирна.

VII. Стеля (горище)

1. Балки для перекриття:

а/ сволок: сволок, сволок (подовжний), грагар', греггар' (подовжний); драгар', драгал (подовжний); геренда; (подовжна) мештерниц'а; мештерка, мештергеренда;

б/ балки у стелі: селемено; селемена ж.р.; гр'ада, гр'адка; сволок (поперечний); грагар', греггар' (поперечний) драгар', драгал' (поперечний); фул'овка, фул'увка; геренда (поперечна).

2. Стеля

а/ дощана стеля в хаті: стелина (мита); під, пўд, пуд; повала; подлаш, поллаш, падлаш, паллаш, полаш, палаш;

б/ штукатурена стеля в хаті: стелина (білена, машчена, вакована); повала (білена, машчена, вакована); пуд, пўд (білений, машчений, вакований); плафон, плофон, плофонд, плофонт; штукатур', штукатор', штукатор, штокотор, штукатурка;

3. Горище: під, пуд, пўд, пут.

VIII. Підлога

- 1. Будматеріали:* діл'ові дошки; помостина; дошка, тертиц'а; форшта, цол'івка; поштерголци; полози;
- 2. Назви на долівку:* земл'а, земл'и, зимл'а; натік; подышов, подошов;
- 3. Назви для дощаної підлоги:* міст, мўст; поміст, помуст; дил'а с.р., діл'і мн.; подлаш, поллаш, полаш; подамент, падамент, падимент, пы'дымент.

IX. Штукатурка

1. Тинкування дерев'яних площ (стін або стелі)

а/ будматеріали: л'ац'ки; обручі, бручі; бил'ц'і; шаш, тросник; клинц'і.

б/ назва роботи по тинкуванню: л'ац'кован'а; латован'а; бил'ц'ован'а; бручован'а.

2. Штукатурення

а/ будматеріали: глина, заміс, пісок, вапно (звист'), малтер.

б/ назва роботи: машчен'а, вакован'а, райбован'а, глажен'а.

3. Побілка: біл'ін'а.

4. Наводження трафаретів: мал'ован'а, генгерован'а, вал'ц'ован'а.

липень 1970.

А. Двері

а/ складові частини дверей

- 1/ одвірок, вдвірок;
- 2/ каблук, очал, фіршок;
- 3/ поріг, поруг;

б/ ~~шпалованка~~

- 1/ лада, ладичка;
- 2/ додвір'я, футро;

в/ частини кришки дверей

- 1/ табла, завіриш'я; *tabla*
- 2/ одиничні двіри, двойні /задвілчасті/ двіри;
- 3/ вонканині, хати, сінні, комірні;
- 4/ прості, додбанині, кручені, на бочка;

г/ осі, на яких повертаються двері

- 1/ бігун; *шарк, sock*
- 2/ ципіра;
- 3/ панта; *panit*
- 4/ завіса а під неї кл'ючка;
- 5/ зап'ятка;

д/ замок

- 1/ сл'іпий замок: засув, шчен'укі, кл'уч;
- 2/ вонканиний замок: кл'амбра, р'учка, кл'юка, кілінч, зап'адка; *ручка з'єрні; додбана, кілінч*
- 3/ п'лиговий замок /задодбаний у двері/: п'лигов; *п'лигов, зап'*
- 4/ зап'ячка, зап'ячка, р'игил', зар'игл'овати;
- 5/ колодиц'я. *rigli*

Б. Вікно

а/ загальні назви вікна ~~сварта 22/~~

- 1/ вікно /вукно/;
- 2/ оболоч, вобочок, г'обочок;
- 3/ об'лак, воб'лак, об'лок, воб'лок; *avlak*
- 4/ в'азур, в'азур, в'оз'ур, уз'ур, в'узур /в'узур/;

б/ складові частини вікна

- 1/ футро;
- 2/ рамена, рами, оберва;
- 3/ вічко, в'учко, в'учко, учко, учко, б'чко; /карата 23/;
- 4/ затвертка, д'верц'і;
- 5/ в'інглики, завіскі;
- 6/ зап'ячка, крут'єлик, верил'ужок;

*час, наст'єлу
п'єри, п'єроне, р'єри,
р'єр'єка*